

Kováts István

IV. Béla dénárával keltezett tőr a visegrádi Alsóvárból

Nyomtatott kiadás:

Kováts István: IV. Béla dénárával keltezett tőr a visegrádi Alsóvárból.

Testis Temporum Vita Memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem Folyóirata VII. évf. 2006.3-4. (Budapest, 2006.) 271 – 279.

2012

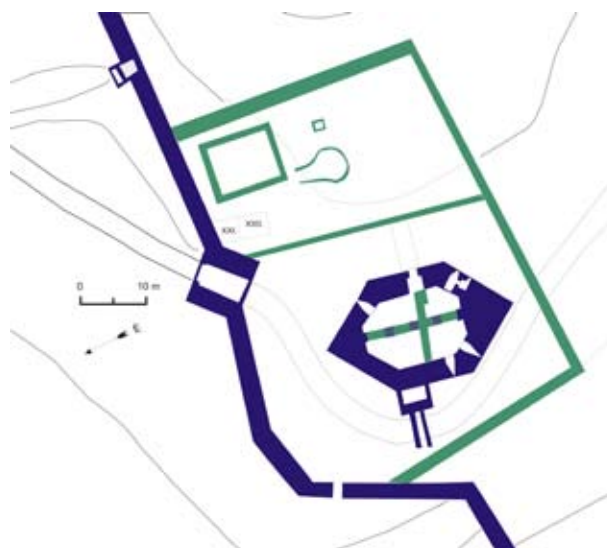

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A visegrádi Alsóvár területén kisebb szünetekkel 1959 és 1969 között folyt régészeti kutatás Héjj Miklós és Szőke Mátyás vezetésével.¹ E munkák során előkerültek az 1544 után betelepült török kori lakosság egyszerű házai és hulladéktároló gödrei² egy, a 14. század közepére-második felére keltezett harangöntő műhely nyomai³, valamint több középkori épületmaradvány is. Többé-kevésbé tisztázódtak az erődrendszer - a lakótorony, a várfalövek az őrtornyok és kaputorony, valamint a völgyzáró falak - építési periódusai, építéstörténete is.⁴

E munkálatok során bebizonyosodott, hogy a lakótorony és környezete a 13. század második felétől a 17. század végéig folyamatosan lakott és egyes időszakokban sűrűn beépített terület volt.

Az ásatások folyamán természetesen hatalmas mennyiségű, zömmel későközépkori és törökkori leletanyag került elő; csekélyebb számúak az erődrendszer korai, 13. századi korszakára datálható leletek. Ennek okai között megemlíthetjük, hogy a török korban beköltöző lakosság sűrűn ázott gabonásvermei és szemétgödrei jelentősen megbolygatták a középkori rétegeket és az is, hogy a lakótorony területén mindenütt legalább 1, 5, de nem ritkán a két

1. A XX-XXI. szelvények az Alsóvár alaprajzán

métert is meghaladó, zömmel koraújkori-újkori feltöltés található.⁵

Az Alsóvár késő Árpád-kori leletei között, de a magyarországi középkori régészeti leletanyagban is egyaránt egyedinek számít az a jól keltezhető rétegből származó tör, amelynek rövid ismertetése következik az alábbiakban. E helyütt szeretném megköszönni Szőke Mátyás múzeumigazgatónak, hogy hozzájárult a lelet közléséhez, valamint Buzás Gergelynek és Gróf Péternek, akik tanácsaikkal és észrevételeikkel segítették munkámat.

A lelőhely és környezete

1968-ban júliustól októberig az Alsóvár területén a belsővár keleti felében folyt régészeti kutatás; az ásatást Szőke Mátyás vezette. Az északkeleti kaputorony déli oldala előtt kijelölt XXI. szelvényben (1.kép) átvágták a 14-15. századi agyagos feltöltést, ez alatt több 13-14. századi pusztulási(?)réteg került elő. Az itt is megfigyelt törökkori gödörök alsó része ez utóbbi rétegeket is átvágta, illetve részben megbolygatta.⁶ A nagyobb mennyiségű 13. századi kerámiával keltezett rétegből került elő a tör, a XXI. szelvény nyugati felének mélyítése köz-

1 Héjj Miklós: Visegrád-Alsóvár. RégFüz. Ser. I. 13. (1960) 101-102., Héjj Miklós: Beszámoló jelentés az 1961. évi munkákról az Archeológiai Értesítő számára. (MKM Adattár, 1961. 8.) Héjj Miklós: Visegrád- Alsóvár. RégFüzSer. I. 17. (1964)8687, SzőkeMátyás: Alsóvár. RégFüz. Ser. I. no. 21. 1968, 83, SzőkeMátyás: VisegrádAlsóvár. RégFüz. Ser. I. no. 22. 1969, 95, SzőkeMátyás: VisegrádAlsóvár. RégFüz. Ser. I. No. 3. 1970, 103-104.

2 Gerelyes Ibolya.: Török kerámia a visegrádi Alsóvárban. In: Communicationes Archaeologicae Hungariae 1987, 167- 179.

3 Szőke Mátyás: Harang öntőforma köpenyrészének töredékei Visegrádról. In: Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus, szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Székesfehérvár, 1982, 317-324.

4 Héjj Miklós: A visegrádi Alsóvár lakótoronyának építéstörténete. In: Műemlékvédelem, X. évf. 1966, 1. szám, 1-9. Szőke Mátyás: Visegrád. Alsóvár, Salamontorony. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 202, 1985. Bozóki Lajos: Adalékok a visegrádi alsóvár építés-és helyreállítás-történetéhez. In: Műemlékvédelem XXXIX. Évf. 1995, 2. szám 81-98.

5 Héjj Miklós: Jelentés a visegrádi Alsóvár területén végzett kutatásokról. (MKM Adattár, ltsz. 1959. 47.)

6 Szőke Mátyás: Visegrád-Alsóvár. Ásatási napló, MKM Adattár, ltsz.: 1968. 13.

ben 2, 30-2, 50 méter mélységből.⁷ Kísérőleletei között sötétszürkére égett edénytöredékek, állatcsontok, egy koncentrikus körökkel díszített agancs kés-vagy szerzőmnyél⁸, egy dárdahegyként meghatározott vastárgy, valamint egy késő román kori kettős oszloplábazat⁹ voltak. Ez alatt a réteg alatt egy habarcsos szintet lokalizáltak, amelyben megtalálták a kaputorony falazott reteszcsatornáját; ez utóbbi az északkeleti kaputorony és a völgyzárófal csatlakozásánál feküdt, úgy, hogy a völgyzárófal átlósan ráépült a kaputoronyhoz csatlakozó végére.¹⁰

Az 1969-ben folytatódó ásatás több ponton módosította az előző évi kutatás eredményeit. Az északkeleti kaputorony déli oldala előtti terület feltárásával tisztázták a kaputorony építésének időpontját és a várudvar északkeleti részének legkorábbi terepviszonyait. Eszerint a kaputorony és a völgyzárófal legalsó szakasza a 13. század második felében épült. Ebben az időszakban a völgyzárófal belső oldala mellett árokszerű mélyedés húzódott, amely a kaputorony előtt félkörösen kiszélesedett. A 14. század elején az addigra már jórészt feltöltődött árkot, illetve a kaputorony előtti mélyedést agyaggal véglegesen betöltötték és így a várud-

7 Leltári száma: 69. 48. 1. Jelenleg a Mátyás Király Múzeum Régészeti Gyűjteményében található.

8 Leltári száma: 69. 48. 2. Jelenleg a Mátyás Király Múzeum Régészeti Gyűjteményében található.

9 Leltári száma: 69. 47. 1. Jelenleg a Mátyás Király Múzeum Régészeti Gyűjteményében található.

10 Szőke Mátyás: Visegrád-Alsóvár. Ásatási napló, MKM Adattár, ltsz.: 1968. 13. és a dokumentációhoz tartozó fényképtáblák 93. -94. képe. MKM Adattár, ltsz.: 1968. 28. 2.)

2. Egyélű vastőr az Alsóvárból, 13. század második fele

várnak ezen a részén teraszt hoztak létre. Erre épült fel az a kőépület, amelyet a padlószintről előkerült érmek a 14. század első harmadára datálnak.¹¹ Az 1968. évi XXI. szelvény és annak folytatásaként a várudvar felé nyitott XXII. szelvény közös tanúfalából került elő az a IV. Béla-kori ezüstdénár¹² amely a kaputorony építéséhez kapcsolódó rétegben feküdt és így biztosan keltezi a torony és az azzal egybeépült völgyzá-

11 Szőke Mátyás: Visegrád-Alsóvár. RégFüz. Ser. I. No. 3. 1970, 103-104.

12 C. N. H. I. 260. Unger Emil: Magyar Éremhatározó, Budapest, 1974. 241, XIV. tábla. Az érem leltári száma 69. 83. 1.

3. Tőrbrázolás a gelencei templom Szent László-legendáján, 14. század eleje. (László 1993. után)

rófal építését a 13. század második felére.¹³ Az érem kísérőleletei között bemélyített, körbefutó vonalakkal díszített sötét-és világosszürke, helyenként kormos, Árpád-korinak meghatározott fazéktöredékek, padlótégla-darabok, vascsat, sarkantyú, lóvakaró stb. kerültek elő.¹⁴

A visegrád-alsóvári tőr (2. kép)

A vasból kovácsolt tőr egyélű, markolata gazdagon díszített, középső részén anyagihiány mutatkozik. Felületén vonalakkból, köröcskékből és hálómintából kialakított vésett, geometrikus díszítés van, két oldalán 2-2 egymással párhu-

zamosan futó bemélyített vonallal keretelt hornyolattal. A nyél lezárását csónak alakú, külön darabból kialakított tag adja, amely a nyéltüskére van erősítve. A tüske erősen korrodálódott. A tőr teljes hossza 35 cm, a markolat hossza 11, 5 cm. A penge szélessége a 4, 9-0, 9 cm, folyamatosan keskenyedő, vastagsága 0, 6-1 cm.

A nyélborítás anyaga gímszarvas (*Cervus elaphus* L. 1758) agancsszárból készült és több külön darabból pontosan összeillesztett, szegecselt.¹⁵ Noha felmerült, hogy a markolat hiányzó felületén esetleg mára már elenyészett bőr díszítés lehetett, valószínűbb, hogy e helyütt is hasonló, agancs nyersanyagú rátét díszíthette a nyelet.¹⁶

¹³ Szőke Mátyás-Buzás Gergely: A visegrádi Alsóvár a XIII. században. In.: Várak a 13. században. (Burgen im 13. Jahrhundert). Castrum Bene 1989. (Szerk.: Horváth László) Gyöngyös, 1990, 121-127.

¹⁴ Szőke Mátyás: Ásatási napló, 1969. Leltári szám nélkül. A naplót és a XXI-XXII. szelvények metszetrajzait Szőke Mátyás bocsátotta rendelkezésemre, amit itt is szeretnék megköszönni.

¹⁵ A markolat nyersanyagát Alice M. Choyke és Bartosiewicz László határozták meg, segítségüket ezúton is köszönöm.

¹⁶ Vörös István megfigyelése és szíves szóbeli közlése, segítségét e helyütt külön is szeretném megköszönni.

4. Tőrbrázolás a kakaslomnici templom Szent László-legendáján, 14. század eleje (László1993. után)

Török és törhasználat a középkorban

A középkorban általánosan elterjedtnek számított a tör-amelyet tulajdonképpen bármilyen társadalmi állású ember hordhatott önvédelmi fegyverként vagy díszként- használata; széles körű ismertségét az írásos források, képi ábrázolások és ásatásokból származó leletek egyaránt megerősítik. A különböző törfajták közül egyértelműen elkülöníthető a bicellusnak nevezett fegyver; ez kétélű, közepes hosszúságú,

markolata két oldalon szarvszerűen felhajlik.¹⁷ Nyugat-Európában ezt a számtalan változatban létező, ívelt keresztvasú tört (ún. ”quillon-tör”) általánosságban 1250-1500 közé keltezik¹⁸ és több ábrázolása is ismert.¹⁹ Elterjedtségére utal az is, hogy az 1409-1410 körül íródott, gazda-

17 Kubinyi András: Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. In: Budapest Régiségei 23. (1973), 189-193.

18 Fegyvertípusok enciklopédiája. Hét évezred fegyvereinek kézikönyve. (Szerk.: Reviczky Béla). Budapest, 1995, 32, 1. kép.

19 A teljesség igénye nélkül pl. egy itáliai késő 14. századi falfestményen. Colin Platt: The English Medieval Town. Secker&Warburg, London, 1976, 97, 76. kép

5. Törábrázolás egy zürichi ház falfestményén, 14. század első fele (Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300. Zürich-Stuttgart, 1992.)

gon illusztrált „Flos Duellatorum”²⁰ a fegyveres és fegyvertelen harc különféle módozatai között a törvívást is részletesen taglalja.

A középkori Magyarországon a törhasználatra vonatkozó adatok inkább a 14-15. századra jellemzőek. A fentebb már említett, 14. században is ismert bicellus valószínűleg a 15. századra terjedt el széles körben és vált kommersz, hétköznapi fegyverré.²¹ A tört megemlíthetjük a gyakran használt paraszti fegyverek között is.²² A városi polgárság testamentumaiban, mustrajegyzékeiben hagyatéki leltáraiban

20 Giovanni Rapisardi: Flos Duellatorum. In armis, sine armis, equester et pedester. Padova, 1998.

21 Kubinyi, 1976, 190

22 Kubinyi András: A parasztság hétköznapi élete a középkori Magyarországon. In: A Veszprém-megyei Múzeumok Közleményei 17. (1984) 221-233, 224

a főbb fegyverfajták között szerepel.²³ Az Anjou-kortól kezdve mind több adat szól a hétköznapi élet hatalmaskodásairól, ahol a küzdő felek töröket is használnak.²⁴ Több helyen ábrázolták is, köztük a Képes Krónika közismert miniatúráján²⁵ de feltüntették kályhacsempén, a lovagi viselet részeként²⁶ és dísznyereg lovagábrázolásán is.²⁷

Az Árpád-kori törhasználatról lényegesen kevesebb adat tanúskodik. A 12. századtól tekinthető ez a fegyver a lovagi felszerelés kellékének, amelyet elsősorban a közelharcban, vagy a kegyelemdőfés megadásakor használtak. Ugyanerre az időszakra tehető ennek a fegyverfajtának hazai elterjedése is.²⁸ Tárgyi emléke ugyanakkor a korszakból nem ismert.

A visegrad-alsóvári törhöz hasonló, korainak mondható törábrázolásokkal több helyen találkozhatunk. A gelencei templom Szent László-legendát ábrázoló, 14. század eleji freskóinak középső és befejező jelenetein a király keresztvas nélküli, talán egyélű tört visel,²⁹ bár ez a fegyver egyes vélemények szerint inkább vadászkés.³⁰ (3. kép) A kakaslomnici templom szintén 14. század elejére datált Szent László-legendá falképén a birkózási és fejevétel jelene-

23 Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32., (Budapest, 2004) 208, 24. táblázat.

24 Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 116.

25 Kubinyi, 1973, 190, 2. kép

26 Boldizsár Péter: A diósgyőri vár egy Anjou-kori kályhája. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI. 2002, 79-88, 84, 10. kép. Az adatra Kocsis Edit hívta fel a figyelmet, segítségét e helyütt is köszönöm.

27 Dísznyereg sárkányrenddel; az 1437 körüli csontnyereg első sávjának középső részében ábrázolt lovag fegyverzetéhez tartozik tör. In: Művészet Zsigmond király korában, 1387-1437. Katalógus II. (szerk: Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde), Budapest, 1987, 83-85., Zs. 55. kép.

28 Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Kaposvár, 2003, 284-393, 365.

29 László Gyula: A Szent László- legenda középkori falképei. Budapest, 1993, 76, 39. kép

30 Temesváry Ferenc: Vadászfegyverek. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992, 16.

teknél az uralkodó oldalán széles, erős markolatú, alig kiugró keresztvasú, közepes hosszúságú fegyvert láthatunk.³¹(4. kép) A visegrádi darabhoz rokonítható a fentiekén túl egy zürichi ház (Rindenmarkt 26.)falán talált, a 14. század első felére tehető falképen ábrázolt fegyveres katoná oldalán lógó tör, noha itt a markolat vége is kissé kiszélesedik.³²(5. kép)

A Visegrád-Alsóvárból előkerült tör közeli párhuzamait a fentebb idézett ábrázolásokon véljük felfedezni. Pusztán formai alapon természetesen valószínűsíthető ennek a törfajtának a 14. századra is átnyúló használata; e fegyverek változását – akár a kardokét – nem annyira az anyagi-technológiai fejlődés, mint inkább az egymást váltó divatok befolyásolták. A korai, hagyományos típusokat a későbbiekben csak időnként módosíthatták egyes céloknak megfelelően.

A visegrádi darab jelentőségét és egyediségét elsősorban a lelőkörményekből és a kísérőleletekből következő korai keltezési lehetősége adja; a kerámialeletek - de különösen az érem - illetve a rétegek összefüggései a tört igen nagy valószínűséggel a 13. század második felére datálják.

A 13. századi Alsóvár katonai feladatokat-vízi és szárazföldi útvonalak ellenőrzése- is ellátó erődített épületegyüttes volt. Megépítésének történelmi előzményét az 1241-42. évi mongol inváziót követő új védelmi politika jelentette. Az építkezés pontos ideje és körülményei nem ismertek, de létesítése a Fellegvár megépítését közvetlenül követő időszakra tehető³³. Az erődrendszer korai történetének tárgyi emlékei közé tartozik a fentebb röviden, a teljesség igénye nélkül bemutatott tör, amely-a rendelkezésre álló analógiák alapján-mindenféleképpen ritka darabja Árpád-kori fegyvertörténetünknek.

31 László Gyula: A Szent László- legenda középkori falképei. Budapest, 1993, 110, 106. kép

32 Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300. (Landesdenkmalamt Baden Württemberg und die Stadt Zürich,)Zürich-Stuttgart 1992. (HG.: Marianne und Niklaus Flüeler)87, 222.

33 Az építkezés befejezésére utalhat, hogy IV. Béla 1265 októberében már Visegrádon tartózkodott. Szőke-Buzás, 1989, 121. A Fellegvárból és az Alsóvárból álló kettős várrendszer Árpád-kori okleveles forrásaira ld.: Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád, 2004, 16-23.

Irodalomjegyzék:

Bozóki Lajos: Adalékok a visegrádi alsóvár építés-és helyreállítás-történetéhez. In: Műemlékvédelem XXXIX. Évf. 1995. 2. szám 81-98.

Héjj Miklós: A visegrádi Alsóvár lakótoronyának építéstörténete. In: Műemlékvédelem, X. évf. 1966. 1. szám, 1-9.

Héjj Miklós: Visegrád- Alsóvár. Rég. Füz. Ser. I. 13. (1960) 101-102.

Gerelyes Ibolya. : Török kerámia a visegrádi Alsóvárban. In: Communicationes Archaeologicae Hungariae 1987. 167- 179.

Héjj Miklós: Visegrád- Alsóvár. Rég. Füz. Ser. I. 17. (1964) 86-87.

Szőke Mátyás: Alsóvár. Rég. Füz. Ser. I. no. 21. 1968. 83.

Szőke Mátyás: Visegrád- Alsóvár. Rég. Füz. Ser. I. no. 22. 1969. 95.

Szőke Mátyás: Visegrád- Alsóvár. Rég. Füz. Ser. I. No. 3. 1970. 103-104.

Héjj Miklós: Beszámoló jelentés az 1961. évi munkákról az Archeológiai Értesítő számára. (MKM Adattár, 1961. 8.)

Héjj Miklós: Jelentés a visegrádi Alsóvár területén 1963. évben végzett régészeti kutatásokról. (MKM Adattár, ltsz. 1963. 27.)

Szőke Mátyás: Harang öntőforma köpenyrészének töredékei Visegrádról. In: Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus, szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívia. Székesfehérvár, 1982. 317-324

Szőke Mátyás: Visegrád. Alsóvár, Salamon-torony. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 202, 1985.

Héjj Miklós: Jelentés a visegrádi Alsóvár területén végzett kutatásokról. (MKM Adattár, ltsz. 1959. 47.)